

Ankara 2001). Araştırmacılara kolaylık sağlamak üzere yirmi sekiz tezkiredeki isimlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (haz. Haluk İpekten, Mustafa İsen, Recep Toparlı, Naci Okçu, Turgut Karabey, Ankara 1968) adlı eseri de zikretmek gerekir.

BİBLİYOGRAFYA :

Keşfü'z-żunûn, I, 338 vd.; *İzâhu'l-meknûn*, I, 271 vd.; J. Steward-Robinson. *Ottoman Tezkere-i Şu'arâ Literature; its Development and its Value as Literary Criticism* (doktora tezi, 1959), The University of Edinburgh; a.mlf., "The Tezkere Genre in Islam", *JNES*, XXIII (1964), s. 57-65; a.mlf., "The Ottoman Biographies of Poets", a.e., XXIV/1-2 (1965), s. 57-74; Ağah Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1973, I, 249-396; Harun Tolasa, *Sehî, Latîfî, Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyatı Araştırma ve Eleştirisi*, İzmir 1983; Halûk İpekten, *Türk Edebiyatının Kaynaklarından Türkçe Şu'ara Tezkireleri*, Erzurum 1988; a.mlf. v.dğr., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara 1988, s. 14; a.mlf. v.dğr., *Şair Tezkireleri*, İstanbul 2002; Pervin Çapan, *18. Yüzyıl Tezkirelerinde Edebiyat Araştırma ve Tenkidi* (doktora tezi, 1993), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Mustafa İsen, *Ötelerden Bir Ses: Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Ankara 1997, s. 1-75, 209-229; Filiz Kılıç, *XVII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şair ve Eser Üzerine Değerlendirmeler*, Ankara 1998; a.mlf., "Edebiyat Tarihimizin Vazgeçilmez Kaynakları: Şair Tezkireleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, V/10, İstanbul 2007, s. 543-564; M. Fatih Köksal, "Türkçe Şuara Tezkireleri Üzerine Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası", *Klasik Türk Şiiri Araştırmaları*, Ankara 2005, s. 243-261; W. G. Andrews, "Devletten İmparatorluğa: İlk Klasik Dönem (1543-1600), Osmanlı Şair Biyografileri (Tezkireler) ve Osmanlı Edebiyat Eleştirisi" (trc. Yurdanur Salman), *Türk Edebiyatı Tarihi* (ed. Talât Sait Halman v.dğr.), Ankara 2006, II, 117-120; Mustafa Durmuş, *Osmanlı Sahası Türkçe Şair Tezkirelerinin Üslup Özellikleri* (doktora tezi, 2007), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; a.mlf., "Osmanlı Sahası Türkçe Şair Tezkirelerinin Söz Varlığı Üzerine", *Bilgi*, sy. 54 (2010), s. 93-114; Namık Açıkgöz, "Tezkirelere Göre 16. Asrın Sonuna Kadar Türk Edebi Kültür Hayatı", *Türkiye Günlülüğü*, sy. 11, Ankara 1990, s. 114-123; a.mlf., "Tezkirelerde Yapı ve Yapı Terminolojisi", *İlmî Araştırmalar*, sy. 9, İstanbul 2000, s. 7-22; Ahmet Kartal, "Ali Şir Nevâinin Mecâlisun-Nefâis İsimli Tezkiresi ve XVI. Asırda Yapılan Farsça İki Tercümesi", *Bilgi*, sy. 13, Ankara 2000, s. 21-65; Adem Ceyhan, "Ahmed Muhtar Bey'in Şair Hanımlarımız İsimli Eseri", *Türkiye Araştırmaları*, sy. 8, Konya 2000, s. 299-350; Azmi Bilgin, "Mehmed Tevfik Efendi'nin Mecmûatü't-terâcim'inin Edebiyat Tarihimizdeki Önemi", *İlmî Araştırmalar*, sy. 17 (2004), s. 83-88; İsrâfil Babacan, "16. Asırda Osmanlı Sahası Şairleri Hakkında Yazılmış Tezkire-i Mecâlis-i Şu'arâ-yı Rûm Adlı Tanınmayan Bir Tezkire", a.e., sy. 40 (2007), s. 1-16; Abdülkadir Karahan, "Tezkire", *İA*, XII/1, s. 226-230.

MUSTAFA UZUN

TEZKİRE

(تذكرة)

Osmanlı bürokrasisinde kalemler ve kişiler adına yazılmış özet belgelerin adı.

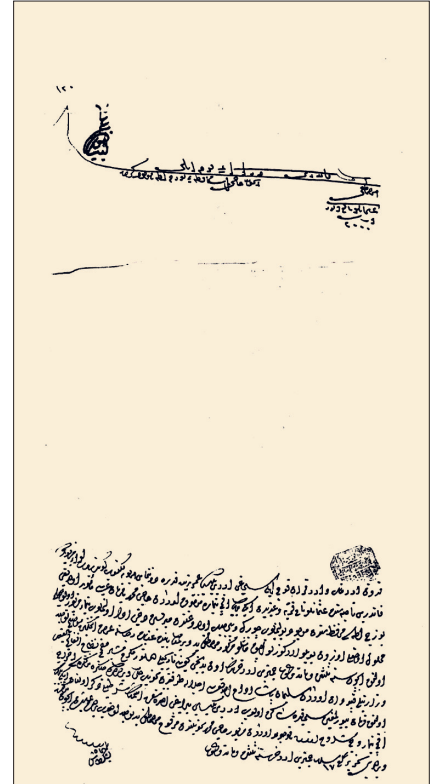
Sözlükte "anmak" mânasındaki **zıkr** kökünden türeyen **tezkire**, Osmanlı diplomatiğinde çeşitli bürolar veya kişiler tarafından kaleme alınan ve konuyu özet halinde açıklayan belgeler için kullanılmış olup pek çok türü vardır. Bunlar arasında, 1830'lu yıllardan başlayarak padişah adına Mâbeyin başkâtibi tarafından yazılan irade tezkireleri hem resmî ve hususi hem de re'sen veya arz tezkiresi hâmişine yazılanlar şeklinde ayrılır. "Tezkire-i ma'rûza" da denilen arz tezkireleri yine aynı zamanda görülür. Bunlar bir konunun padişaha arzı için sadrazam tarafından Mâbeyin başkâtibine yazılan evraktır. Sadrazamın resmî dairelere ve genellikle nezâretlere gönderdiği tezkireler "tezkire-i sâmiyye" (sadâret tezkiresi) adı verilir. Bu tezkirelerde de konu arz tezkirelerinde olduğu gibi özetlenmiştir. Nezâretler veya şeyhülislâmlarca yazılan tezkireler "tezkire-i aliyye" adını taşır ve yollayan kurumun özel kâğıdına yazılmıştır. Hemen altında gönderilen müessesenin adı bulunur. Divandan yazılacak emirlerin asıllarının kaleme alınması için ilgili kaleme yazılan tezkirelere "emir (hüküm) tezkiresi" denir (BA, Cevdet-Maliye, nr. 8995). Bunlarda sadece emrin yazılacağı kişinin adı veya sıfatı bulunur, fermanlardaki gibi uzun elkâb ve dua cümlelerine yer verilmez, nakil kısmına geçilir. Altına tarih konur, kâğıdın arkasında çıktığı kalemi ve fermanın yazılış tarihini gösteren notlar yer alır. Berat tezkiresi de emir tezkiresi gibi beratın yazılması için ilgili kaleme gönderilen evrakta (BA, A. DFE, Dosya, nr. 1/96-1). Beratta yer alacak hususlar belirtildikten sonra tarih ve mühür konurdu. Davet tezkiresi çeşitli vesilelerle yapılacak toplantılarda bulunması istenen kişilere yollanırdı. Bunlarda davetin sebebi, tarihi ve yeri bildirilirdi. Davetiyelerin kimden kime yazılacağı da önemli bir husustu. Davetiyelere kozak takılıp kırmızı mumla mühürlenirdi.

Osmanlı İmparatorluğu içinde seyahat edecek yerli halk veya yabancılar Tanzimat öncesinde yol hükmü, Tanzimat sonrasında mürur tezkiresi almak mecburiyetindeydi. Bu tezkirelerde seyahat edecek kişinin adı, eşkâli, gideceği yer vb. hususlar kaydedildiği gibi silâh taşıyıp taşı-

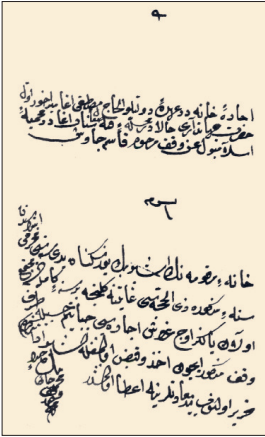
madığı ve hastalığı bulunmadığı da belirtilirdi. Bu tezkire bir yere giriş çıkışlarda gösterildiğinde şerh konup mühür basılırdı. Esâme (esâmî) denilen yeniçerilerin ulûfe tezkirelerinde istihkak sahibinin adıyla birlikte baba adı veya memleketiyle yevmiye miktarı yazılırdı; bunların özel bir yazılış tarzları vardı. Tezkirenin altında tarih kaydedilir ve yeniçeri ağasının beyzî mühür basılırdı. Memuriyet tevchilerinde verilecek berat için yazılacak tezkireye "ruûs tezkiresi" denmekteydi (BA, A. RSK, nr. 1201. I. 13; D. BŞM, nr. 20/17, 46). Tezkirenin kime, niçin verildiği açıklanır, alta özel bir şekilde yazılmış tarih konur, bunun aşağısında buyuruldu ve defterdarın kuyruklu imzası yer alırdı. Edâ tezkiresi bir borç, meselâ mültezimin hazineye olan borcu veya kira gibi bir ödemenin yapıldığını belgelemek üzere alan tarafından verilen bir evrakta (TSMA, nr. E 10123/160). Ödemelerin neye, kaç aylığa veya hangi taksite ait olduğu üstte şiyâkat, alta divanî kırmızı ile yazılırdı.

Maliyeden verilen tezkireler şekil bakımından diğerlerinden farklılık gösterir. Bunlardan hazineye giren paraya ait olan

Berat tezkiresi (BA, A. DFE, Dosya, nr. 1/96-1)

TEZKİRE

Kira eda
tezkiresi
(T.SMA,
nr. E
10123/160)

tahvil tezkiresi (BA, D. BRZ, Dosya, nr. 1/22, 26, 30) istisna edilirse diğerleri hazineneden yapılan ödemelerle ilgilidir. Ebadi diğer tezkirelere nazaran küçük olup 4-12 cm. eninde, 6-13 cm. boyundadır. Ait oldukları ödeme şekline göre isim almıştır. Bu tezkirelerin çoğu tertip bakımından birbirine benzerse de başlangıç kelimeleri tezkirenin cinsini anlamaya imkân verir. Belli gruplara belli zamanlarda tahsis edilen eşyanın miktar ve cinsini gösterenler "âdet"; yabancı devlet elçileri için yapılan masraflar, hil'at vb. ödemeleri için hazırlananlar "teşrii"; bir kimseye ilk defa mevâcib tahsisinde verilenler "ibtidâ"; grupların bir yahut birkaç kıst mevâciblerini toplu olarak gösterenler "icmâl" (BA, A.E, I. Ahmed, nr. 545); yaptıkları bir iş dolayısıyla ihsan edilecek mükâfatları gösterenler "in'âm" (BA, D. BRZ, Dosya, nr. 1/59/70); vazifelilerin mevâciblerindeki artışlar için hazırlananlar "izdiyâd" (BA, D. BRZ, Dosya, nr. 3/38-15); mevâcibe hak kazananlar için verilenler "mevâcib" (BA, A.E, I. Ahmed, nr. 545); bir grubun istihkakını belirtenler "an cemâat" (BA, A.E, I. Ahmed, nr. 545) kelimeleriyle başladılar. Rûznâmçe kalemine kaydedilmek üzere muhasebe, cizye ve mevkufat kalemlerinden çıkan tahvil tezkireleri "an tahvil" (BA, D.BRZ, nr. 1/26); hazineden para çıkışı için düzenlenen hazine tezkireleri "be-cihet" (BA, D.BRZ, nr. 4/32-13); devlet dairelerinin ihtiyacı olan maddelerin alımında kullanılan mühimmat tezkireleri "berâ-yi mühimmât"; vazifelilerin yaptıkları bir masraf için hazırlanan tezkireler "berâ-yi masârif"; bazı kalemlere istihkakları dışındaki ihtiyaçlarını karşılamak üzere yapılan tahsisler için düzenlenen tezkireler "berâ-yi ta'yinât"; hazineye henüz teslim edilmemiş meblağlardan kalan borçlar için hazırlanan tezkireler "der-zimmet" (BA, D. BRZ, Dosya, nr. 1/25); çeşitli alımlarda

kullanılan tezkireler "el-mübâyaa" sözleriyle başlar, ilk satırın genellikle son harfi satır sonuna kadar uzatılırdı. Son harfi uzatılmayanlarda ise aradaki "sîn" ve "yâ" gibi harfler uzatılır, sonraki harfler satır sonuna sıkıştırılırdı. Maliye tezkirelerinde üst tarafta sağda "buyruldu" ve "sah", solda daha kalın kalemle yazılmış "verile" emri bulunur. Tezkirenin altında bazılarında kuyruklu imza ve mühür vardır; mühürün arka yüze konduğu da olurdu. Muhtevaları açısından aralarında bazı farklar olmakla birlikte hepsinde ödenecek kişinin adı, işi, bazan bulunduğu yer, borcun miktarı, ödeme tarihi gibi hususlar yer alırdı. Cizye tezkiresi ise hepsinden farklıdır (T.SMA, nr. E 10123/6, 8, 10). Üstte sadece cizye tezkiresi olduğunu belirten bir yazı, onun altında dört köşede birer mühür bulunurdu. Üst sağ köşedeki cizye mükellefinin sınıfını (âlâ, evsat, ednâ), soldaki cizyenin ait olduğu hicrî yılı gösterirdi. Alttakiler defterdarlar cizye muhasebecisinin şahsî mühürleridir. Mükellefin adı ve eşkâli ise cizyenin toplandığı yerde orta kısma ilâve edilir, bunun altında "sah" veya paraf, alta tarih ve cizye müteziminin mührü yahut kuyruklu imza yer alırdı.

BİBLİYOGRAFYA :

Mustafa Münif, *Defter-i Teşrifât*, İÜ Ktp., TY, nr. 8892, vr. 2^a, 73^a; Halil Nûri, *Tarih*, İÜ Ktp., TY, nr. 5996, vr. 40^b, 41^a; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 68; a.mlf., *Merkez-Bahriye*, s. 45, 88, 350, 365; a.mlf., "Osmanlı Devleti Zamanında Kullanılmış Olan Bazı Mühürler Hakkında Bir Tetkik", *TTK Belleten*, IV/16 (1940), s. 495-544; Dündar Günday, *Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı, Özellikleri ve Divan Rakamları*, Ankara 1974, tür.yer.; A. Velkov, *Vidove Osmanoturski Dokumenti, Prinos Kim Osmanoturskata Diplomati-ka*, Sofia 1986, tür.yer.; Aliye Önay, "Tanzimat Öncesi Merkez Evrakında Belgelerin Bağlı Bulunduğu Dairelerin Tesbiti", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri: 30 Nisan - 2 Mayıs 1986, Bildiriler*, İstanbul 1988, s. 85-94; Halil Sahillioğlu, "Ruznamçe", a.e., s. 113-139; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1998, s. 245-275; a.mlf., "Arz", *DİA*, III, 438-440; Nejat Göyünç, "XVI. Yüzyılda Ruûs ve Önemi", *TD*, XVII/22 (1968), s. 17-34; B. C. Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye" (trc. Şinasi Altındağ), *TTK Belleten*, VIII/32 (1944), s. 599-652.

MÜBAHAT S. KÜTÜKOĞLU

TEZKİRE-i ŞUARÂ-yı MEVLEVİYYE

(تذکره شعرای مولویه)

Esrar Dede'nin
(ö. 1211/1797)

Mevlevî şairlerinin
biyografisine dair eseri

(bk. ESRAR DEDE).

TEZKİRETÜ'İ-BÜNYÂN

(تذکره البنیان)

Sâî Mustafa Çelebi'nin
(ö. 1004/1595-96)

Mimar Sinan'ın hayatıyla
altı önemli eserine dair kitabı
(bk. SÂÎ MUSTAFA ÇELEBİ).

TEZKİRETÜ'İ-EVLİYÂ

(تذکره الأولیاء)

Ferîdüddin Attâr'ın
(ö. 618/1221)

evliya menkıbelerine dair eseri.

Müellif, 617 (1220) yılında tamamladığı eserin önsözünde daha geniş bir kitleye hitap edebilmek için Farsça kaleme aldığı eserine *Tezkiretül-evliyâ*' adını koyduğunu belirtmiş ve yazılış sebeplerini maddeler halinde sıralamıştır. Bunlar, ve-lilerin Kur'an ve Sünnet'i en güzel şekilde açıklayan sözlerinden hem halkın hem âlimlerin faydalanmasını sağlamak, insanlar üzerinde mânevî etkisi bulunan bu sözler vasıtasıyla kalplere Allah sevgisinin yerleşmesine vesile olmak şeklinde özetlenebilir. Attâr ayrıca bu eserinden dolayı, "Kişi sevdiğiyle beraber olur" hadisinin tecel-lisine mazhar olup evliyanın ruhaniyetinden istifade etmeyi ve şefaathine ermeyi ümit ettiğini söyler.

Ca'fer es-Sâdık'a ayrılan bölümle başlayıp Hallâc-ı Mansûr ile son bulan eser aralarında İmâm-ı Âzam, İmam Şâfiî, Ahmed b. Hanbel'in de bulunduğu toplam yetmiş iki kişinin hayatına dair bilgilerle menkıbe ve sözlerini içermektedir. Her şahıs için bir bölüm ayrılmış, her bölümün başına "zıkr" (anmak) kelimesi konulmuştur. Müellif, mânevî gücünden faydalanmak amacıyla eserine Ehl-i beyt mensuplarından tasavvufa dair en çok söz söyleyen Ca'fer es-Sâdık ile başladığını belirtir. Özellikle Veysel Karanî ve Râbia el-Adeviyye hakkında verilen bilgiler başka kaynaklarda yer almamaktadır. Esere İbrâhim el-Havvâs ile başlayan beş kişiyi içeren bir zeyil yazılmıştır. Bu ilâveleri kimin yaptığı bilinmemektedir. Jan Rypka, bunlardan yirmi üçünün XIII. yüzyılda Alf-i Tûsî adlı bir kişi tarafından yapıldığı kanaatindedir (*HIL*, s. 239).

Attâr, eserin girişinde yararlandığı kaynaklardan kendisine ait *Şerhu'l-ğalb* adlı eserle yazarları bilinmeyen *Keşfü'l-esrâr*